

บทที่ 2

การตรวจสอบเอกสาร

การตรวจสอบเอกสารมีวัตถุประสงค์เพื่อทบทวนการศึกษาเกี่ยวกับกาแฟที่ผ่านมาเพื่อเข้าใจและทราบสถานการณ์ที่เป็นอยู่ทั้งในด้านอุปสงค์และอุปทานกาแฟของประเทศไทย รวมทั้งลักษณะการผลิตและการตลาดกาแฟของประเทศไทยและต่างประเทศ อันนำไปสู่การวิเคราะห์การเพิ่มศักยภาพการแข่งขันการผลิตกาแฟของประเทศไทย นอกจากการตรวจสอบเอกสารการวิจัยเกี่ยวกับกาแฟแล้ว ในบทนี้ยังทบทวนเอกสารที่ศึกษาในประเด็นเครื่องมือการวิเคราะห์ทั้งการวิเคราะห์ความสามารถและศักยภาพในการแข่งขันของธุรกิจหรืออุตสาหกรรมและกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยสามารถแยกกล่าวในรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.1 การตรวจสอบเอกสาร

การทบทวนเอกสารการวิจัยเกี่ยวกับกาแฟสามารถแบ่งออกเป็นสามส่วนได้แก่ ส่วนที่หนึ่ง การศึกษาด้านการผลิตกาแฟ ส่วนที่สอง การศึกษาด้านการตลาดกาแฟ และส่วนที่สาม การศึกษาด้านความสามารถในการแข่งขันและศักยภาพในการแข่งขันของธุรกิจและอุตสาหกรรมและส่วนสุดท้ายเป็นการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการใช้เครื่องมือในกระบวนการการมีส่วนร่วม

2.1.1 การศึกษาด้านการผลิตกาแฟ

งานวิจัยด้านการผลิตกาแฟส่วนใหญ่เป็นการศึกษาวิจัยด้านเทคโนโลยีการผลิต โรคและแมลงของการปลูกกาแฟ สำหรับการศึกษาวิจัยอันเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษานี้มุ่งทบทวนงานวิจัยด้านเศรษฐกิจของการผลิตกาแฟเท่านั้นเนื่องจาก วัตถุประสงค์ของการศึกษามุ่งที่การยกระดับศักยภาพการแข่งขันของเกษตรกร การศึกษาวิจัยด้านการผลิตกาแฟของประเทศไทยเป็นสิ่งที่สามารถสะท้อนถึงศักยภาพการแข่งขันของเกษตรกร เท่าที่ผ่านมาการศึกษาทั้งในระดับประเทศและระดับเกษตรกร การศึกษาในระดับประเทศเป็นการศึกษาด้านอุปทานกาแฟและปัจจัยที่ส่งผลต่ออุปทานกาแฟของประเทศไทย ดังเช่นงานของมัทนีญา คล้ายมนต์ (2550) ส่วนการศึกษาในระดับเกษตรกรเป็นการศึกษาในประเด็น ต้นทุนการผลิต ผลตอบแทนจากการผลิตกาแฟ คุณภาพและมาตรฐานของผลผลิตกาแฟ และทัศนคติของเกษตรกร โดยงานของชวนชม เขียรศิริ (2551) และอารี วิบูลย์พงศ์และคณะ (2556) เน้นศึกษาด้านต้นทุนการผลิต ผลตอบแทนจากการผลิตกาแฟและทัศนคติของเกษตรกร ส่วนงานของ

การศึกษาคือการตอบสนองของอุปทานกาแฟในประเทศไทยของ มัทนีญา คล้ายมนต์ (2550) เป็นการศึกษาปัจจัยที่มีผลต่ออุปทานกาแฟของประเทศไทย และหาความยืดหยุ่นของปัจจัยที่ส่งผลต่ออุปทานกาแฟของประเทศไทย โดยศึกษาภาพของทั้งประเทศ และแยกรายภาคโดยแบ่งเป็น 3

ภาคคือ ภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคใต้ โดยใช้ข้อมูลรายปีระหว่างปีพ.ศ. 2530-2549 โดยศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่ออุปทานที่สะท้อนผ่านตัวแปรพื้นที่ปลูกกาแฟและปริมาณผลผลิตกาแฟเฉลี่ยต่อไร่ จากผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อตัวแปรทั้งสองในแต่ละพื้นที่แตกต่างกันกล่าวคือ ปัจจัยที่ส่งผลต่อพื้นที่ปลูกกาแฟของทั้งประเทศและภาคกลาง ได้แก่ พื้นที่ปลูกกาแฟปีที่แล้ว และราคาพืชทดแทนในปีที่แล้ว ส่วนในภาคเหนือคือ พื้นที่เพาะปลูกกาแฟในปีที่แล้ว และราคากาแฟในปีที่แล้ว ในขณะที่ภาคใต้ได้แก่ พื้นที่ปลูกกาแฟในปีที่แล้ว ราคากาแฟใน 2 ปีที่แล้ว และราคาพืชทดแทนในปีที่แล้ว โดยค่าความยืดหยุ่นของพื้นที่ปลูกกาแฟต่อพื้นที่ปลูกกาแฟในปีที่แล้วของทั้งประเทศ ภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคใต้พบว่า มีค่าเท่ากับ 0.69 1.16 0.79 และ 0.76 ตามลำดับ ค่าความยืดหยุ่นของพื้นที่ปลูกกาแฟต่อราคากาแฟในปีที่แล้วของภาคเหนือมีค่าเท่ากับ 0.15 ค่าความยืดหยุ่นของพื้นที่ปลูกกาแฟในปีปัจจุบันต่อราคากาแฟใน 2 ปีที่แล้วของภาคใต้มีค่าเท่ากับ 0.03 และค่าความยืดหยุ่นของพื้นที่ปลูกกาแฟในปีปัจจุบันต่อราคาพืชทดแทนในปีที่แล้วของภาพรวมทั้งประเทศ ภาคกลาง และภาคใต้ มีค่าเท่ากับ -0.03 -0.15 และ -0.05 ตามลำดับ

ส่วนปัจจัยที่ส่งผลต่อปริมาณผลผลิตกาแฟเฉลี่ยของทั้งประเทศและภาคใต้คือ ต้นทุนเฉลี่ยต่อไร่ในปีปัจจุบัน นโยบายของภาครัฐ และสภาพภูมิอากาศ ส่วนของภาคเหนือและภาคกลางคือ ผลผลิตกาแฟเฉลี่ยต่อไร่ในปีที่แล้วและสภาพภูมิอากาศ โดยค่าความยืดหยุ่นของผลผลิตกาแฟเฉลี่ยต่อผลผลิตกาแฟเฉลี่ยในปีที่แล้วของทั้งประเทศ และภาคใต้เท่ากับ -0.38 และ -0.45 ตามลำดับ และค่าความยืดหยุ่นของผลผลิตกาแฟเฉลี่ยต่อผลผลิตกาแฟเฉลี่ยในปีที่แล้วของภาคเหนือและภาคกลางเท่ากับ 0.76 และ 0.74 ตามลำดับ

ส่วนการศึกษาในระดับเกษตรกรของ **ชวนชม เรียรศิริ (2551)** เป็นการศึกษาต้นทุนและผลตอบแทนจากการผลิตกาแฟของเกษตรกรทั้งที่เป็นสมาชิกโครงการหลวงและเกษตรกรทั่วไป โดยเป็นการศึกษาผลตอบแทนของการปลูกและการแปรรูปเมล็ดกาแฟอาราบิก้าของกลุ่มเกษตรกรบ้านกำแพงหิน ตำบลเทพเสด็จ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน 55 ราย โดยแบ่งเกษตรกรตัวอย่างตามขนาดพื้นที่เป็น 4 กลุ่มได้แก่ ขนาด 1-2 ไร่ ขนาด 2.5-6.5 ไร่ ขนาด 8-12 ไร่ และขนาด 20 ไร่ โดยวิเคราะห์ระยะเวลาคืนทุนของการปลูกกาแฟในพื้นที่ทั้งสี่ขนาดโดยพิจารณามูลค่าปัจจุบันสุทธิที่กำหนดอัตราผลตอบแทนระดับต่าง ๆ และอัตราผลตอบแทนที่แท้จริง

ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า ระยะเวลาคืนทุนของการปลูกกาแฟทั้งสี่ขนาดระหว่าง 4.15 – 4.64 ปี กล่าวคือ สวนกาแฟขนาดเล็ก 1-2 ไร่ มีระยะคืนทุนเร็วที่สุดคือ 4.15 ปี ในขณะที่สวนกาแฟขนาด 2.5-6.5 ไร่ มีระยะคืนทุนนานที่สุดคือ 4.64 ปี ส่วนมูลค่าปัจจุบันสุทธิของการปลูกกาแฟทั้งสี่ขนาดโดยกำหนดอัตราผลตอบแทนขั้นต่ำ 3 ระดับได้แก่ ร้อยละ 3.00 ร้อยละ 3.40 และร้อยละ 10.20 โดยพื้นที่ขนาด 1-2 ไร่ ให้อัตราผลตอบแทนที่แท้จริงเท่ากับร้อยละ 59.11 และมีมูลค่า

ปัจจุบันสุทธิของการปลูกกาแฟตามอัตราผลตอบแทนขั้นต่ำ 3 ระดับเท่ากับ 90,125.94 บาท 86,761.42 บาท และ 44,756.45 บาท ตามลำดับ สำหรับพื้นที่ขนาด 2.5-6.5 ไร่ ให้อัตราผลตอบแทนที่แท้จริงเท่ากับร้อยละ 42.18 และมูลค่าปัจจุบันสุทธิตามอัตราผลตอบแทนขั้นต่ำ เท่ากับ 82,330.94 บาท 79,157.24 บาท และ 39,524.14 บาท ตามลำดับ และพื้นที่ขนาด 8-12 ไร่ ให้อัตราผลตอบแทนที่แท้จริงเท่ากับร้อยละ 45.16 และมูลค่าปัจจุบันสุทธิตามอัตราผลตอบแทนขั้นต่ำ เท่ากับ 76,747.73 บาท 73,813.01 บาท 37,170.05 บาท ตามลำดับ ส่วนพื้นที่ขนาด 20 ไร่ มีอัตราผลตอบแทนที่แท้จริงเท่ากับร้อยละ 45.89 และมูลค่าปัจจุบันสุทธิตามอัตราผลตอบแทนขั้นต่ำ เท่ากับ 73,693.74 บาท 70,864.52 บาท และ 35,550.94 บาท ตามลำดับ

ปัญหาของเกษตรกรผู้ปลูกและแปรรูปกาแฟได้แก่ ปัญหาด้านการผลิตได้แก่ ราคาปุ๋ยที่สูง ต้นกาแฟเป็นโรคและตายง่าย ส่วนปัญหาด้านการตลาดประกอบด้วย ความไม่แน่นอนของราคา เมล็ดกาแฟและปัญหาด้านความรู้ทางวิชาการคือ การที่กลุ่มเกษตรกรได้รับข้อมูลหรือความรู้ยังไม่เพียงพอ

ต่อมาในปีพ.ศ. 2556 อารี วิบูลย์พงศ์และคณะ ได้ศึกษาด้านทุนการผลิตกาแฟของเกษตรกรในลักษณะที่แตกต่างออกไป โดยศึกษาเฉพาะเกษตรกรที่เป็นสมาชิกโครงการหลวงเท่านั้น และแตกต่างจากงานของ ชวนชม เขียรสิริ (2551) กล่าวคือ งานศึกษาของอารี วิบูลย์พงศ์และคณะ ศึกษาต้นทุนและผลตอบแทนของผลผลิตกาแฟในรูปแบบต่าง ๆ ในขณะที่งานของชวนชม เขียรสิริ (2551) ศึกษาระยะเวลาต้นทุนของการปลูกกาแฟในฟาร์มขนาดต่าง ๆ โดยอารี วิบูลย์พงศ์และคณะ ได้ศึกษาด้านทุนและผลตอบแทนเฉลี่ยของการผลิตกาแฟอาราก้าในรูปแบบกะลา และผลสดของเกษตรกรที่เป็นสมาชิกโครงการหลวงจำนวน 12 ราย ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า ต้นทุนการผลิตกาแฟแบบกะลาเฉลี่ยไร่ละ 3,090.01 บาท แบ่งเป็นต้นทุนที่เป็นตัวเงินไร่ละ 1,122.21 บาท และต้นทุนที่ไม่เป็นตัวเงินไร่ละ 1,967.80 บาท เมื่อพิจารณาในลักษณะต้นทุนผันแปรและต้นทุนคงที่พบว่า ต้นทุนผันแปรไร่ละ 3,046.95 บาท คิดเป็นร้อยละ 98.61 ของต้นทุนการผลิตทั้งหมด ที่เหลือร้อยละ 1.39 เป็นต้นทุนคงที่ ในขณะที่ผลตอบแทนของการผลิตกาแฟอาราก้าเฉลี่ยต่อไร่เท่ากับ 5,114.77 บาท (ผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ 36.88 กิโลกรัมต่อไร่ และราคาเฉลี่ย 138.69 บาทต่อกิโลกรัม) ผลตอบแทนสุทธิต่อเนื้อดินทุนการผลิตเท่ากับ 2,024.75 บาทต่อไร่ ส่วนผลตอบแทนสุทธิเหนือต้นทุนผันแปรเท่ากับ 2,067.82 บาทต่อไร่ และผลตอบแทนสุทธิเหนือต้นทุนเงินสดเป็นบวก (กำไร) เท่ากับ 3,992.56 บาทต่อไร่

สำหรับการผลิตกาแฟแบบผลสด เกษตรกรสมาชิกโครงการหลวงมีต้นทุนการผลิตกาแฟผลสดเฉลี่ยไร่ละ 2,345.11 บาท แบ่งเป็นต้นทุนที่เป็นตัวเงินไร่ละ 1,727.87 บาท และต้นทุนที่ไม่เป็นตัวเงินไร่ละ 617.24 บาท เมื่อพิจารณาในลักษณะต้นทุนผันแปรและต้นทุนคงที่พบว่า ต้นทุนผันแปร

แปรไร่ละ 2,334.99 บาท คิดเป็นร้อยละ 99.57 ของต้นทุนการผลิต และต้นทุนคงที่ไร่ละ 10.12 บาท คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 0.43 ของต้นทุนการผลิต ส่วนผลตอบแทนเฉลี่ยต่อไร่พบว่า เกษตรกรผลิตปลูกลูกาแฟแบบผลสดมีผลตอบแทนจากการผลิตเฉลี่ย 4,281.95 บาทต่อไร่ (ผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ 215.17 กิโลกรัมต่อไร่ และราคาเฉลี่ย 19.90 บาทต่อกิโลกรัม) ทำให้มีผลตอบแทนสุทธิต่อเนื้อดินทุนการผลิตทั้งหมดเป็นบวก (กำไร) 1,936.83 บาทต่อไร่ นอกจากนี้ยังมีผลตอบแทนสุทธิเหนือต้นทุนผันแปรเป็นบวก (กำไร) 1,946.95 บาทต่อไร่ และในส่วนของผลตอบแทนสุทธิเหนือต้นทุนเงินสดเป็นบวก (กำไร) 2,554.07 บาทต่อไร่

นอกจากนี้งานของ อารี วิบูลย์พงศ์และคณะ (2556) ยังเป็นงานวิจัยเพียงชิ้นเดียวในขณะนี้ที่ศึกษาทัศนคติของเกษตรกรผู้ปลูกลูกาแฟต่อการเข้าสู่ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน (AEC) ผลการศึกษาสะท้อนให้เห็นว่า เกษตรกรส่วนใหญ่เกินกว่าร้อยละ 60 ของเกษตรกรตัวอย่างรู้จักว่าประเทศอาเซียนหมายถึงอะไร แต่มีบางส่วนเท่านั้นที่เข้าใจว่าการเข้าสู่ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนในปี 2558 เป็นการรวมตัวกันทางเศรษฐกิจที่เป็นประโยชน์ด้านการค้าร่วมกันระหว่างประเทศสมาชิก โดยเป็นการเปิดการค้าเสรีรวมถึงการเดินทางไปยังประเทศสมาชิกจะสะดวกมากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม เกษตรกรตัวอย่างกลุ่มที่มีความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับอาเซียน ตระหนักถึงโอกาสการขยายช่องทางการจำหน่ายผลผลิตการเกษตรไปยังต่างประเทศ นอกจากนี้ยังตระหนักถึงปัญหาที่อาจเกิดขึ้นจากการที่ผลผลิตลูกาแฟจากต่างประเทศเข้าสู่ประเทศไทยมากขึ้นและปัญหาด้านคุณภาพผลผลิตที่เกษตรกรยังต้องเรียนรู้เพิ่มเติมเพื่อให้คุณภาพผลผลิตสามารถแข่งขันกับต่างประเทศได้ โดยข้อได้เปรียบของเกษตรกรตัวอย่างคือ ความเหมาะสมของพื้นที่ปลูก ส่วนข้อเสียเปรียบคือ คุณภาพผลผลิตและเทคโนโลยีการผลิตที่ยังไม่ได้มาตรฐานทำให้การผลิตยังไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร ด้านราคาผลผลิต ยังค่อนข้างต่ำกว่าราคาผลผลิตของต่างประเทศ

สำหรับแนวทางการปรับตัวของเกษตรกรต่อการเปิดประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน พบว่าเกษตรกรตัวอย่างผู้ปลูกลูกาแฟส่วนใหญ่ยังไม่มีมีการปรับตัว มีเพียงบางรายนั้นที่เริ่มปรับตัวโดยการพยายามลดต้นทุนการผลิตและพัฒนาคุณภาพผลผลิตให้ดียิ่งขึ้น อีกทั้งการเข้าร่วมประชุมหรือเข้ารับฟังการแนะนำด้านการพัฒนาการผลิต การแก้ไขปัญหา การปรับตัวจากโครงการหลวง และการหาความรู้เพิ่มเติมจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ อาทิ หนังสือพิมพ์และโทรทัศน์ เป็นต้น

ส่วนมาตรฐานกาแฟเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจศึกษาทั้งในประเทศไทยและประเทศในอาเซียน เพื่อประโยชน์สำหรับผู้ผลิตในการผลิตกาแฟให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้บริโภคที่มีความแตกต่างกันในแต่ละประเทศ สำหรับประเทศไทย มีการศึกษาความเหมาะสมของมาตรฐานกาแฟอาราบิก้าโดย พัทธนี สุวรรณวิสถกิจ (2546) ศึกษาการแบ่งชั้นคุณภาพกาแฟเมล็ดที่ปรากฏอยู่ในการจำหน่ายและรับซื้อกาแฟเมล็ด และความเหมาะสมของมาตรฐานที่กำหนดโดย

หน่วยงานต่างๆ ในการแบ่งชั้นคุณภาพกาแฟเมล็ด โดยรวบรวมความคิดเห็นจากผู้ที่เกี่ยวข้องกับการจำหน่ายกาแฟเมล็ดและผู้รวบรวมผลผลิต ผู้รับซื้อผลผลิตจากเกษตรกร ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า เกษตรกรมีความคิดเห็นเกี่ยวกับกาแฟเมล็ดน้อย เนื่องจากส่วนใหญ่จำหน่ายผลผลิตในรูปแบบผลสด ในขณะที่ผู้รวบรวมคิดเห็นว่า การแบ่งชั้นมาตรฐานกาแฟเมล็ดเป็นสิ่งที่มิประโยชน์ทำให้สะดวกต่อการตกลงราคาและการควบคุมคุณภาพผลผลิต แต่ปัญหาคือ ความไม่ชัดเจนของข้อกำหนดในการแบ่งชั้นคุณภาพกาแฟเมล็ด รวมทั้งข้อกำหนดของมาตรฐานที่มีอยู่ไม่เหมาะสมต่อการนำมาใช้ในสถานการณ์ที่เป็นจริง นอกจากนี้ในการสุ่มตัวอย่างสำหรับการพิจารณาคุณภาพ ควรกำหนดปริมาณกาแฟเมล็ดสำหรับเป็นตัวอย่าง 300 – 500 กรัม และควรมีการกำหนดค่า/ระบบการเรียกชั้นคุณภาพให้ง่ายต่อความเข้าใจ อีกทั้งการผลิตกาแฟเมล็ดด้วยวิธีเปียกทำให้ผลผลิตมีคุณภาพดีกว่าวิธีแห้ง

มาตรฐานกาแฟเมล็ดดิบที่เกี่ยวข้องกับการผลิตกาแฟอาราบิก้าในภาคเหนือของประเทศไทยที่กำหนดไว้โดย 2 หน่วยงานได้แก่ 1) คณะทำงานพัฒนากาแฟอาราบิก้าในภาคเหนือ ซึ่งได้มีการเผยแพร่ข้อมูลรายละเอียดและนำไปใช้ปฏิบัติในมูลนิธิ โครงการหลวง และศูนย์วิจัยและฝึกอบรมที่สูง คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2) สำนักงานมาตรฐานผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม การเก็บตัวอย่างกาแฟเมล็ดเกรด เอ เพื่อเปรียบเทียบกับมาตรฐานที่กำหนดไว้ พบว่า ตัวอย่างกาแฟเมล็ดเกรด เอ ทุกตัวอย่าง ผ่านเกณฑ์ที่กำหนดเมื่อเปรียบเทียบกับมาตรฐานที่เผยแพร่โดยศูนย์วิจัยและฝึกอบรมที่สูงๆ แต่เมื่อพิจารณาลักษณะข้อบกพร่องของแต่ละตัวอย่างพบว่า มีบางตัวอย่างที่ไม่เหมาะสมที่จะจัดเป็นเกรด เอ ส่วนการนำตัวอย่างกาแฟเมล็ดเกรด เอ เปรียบเทียบกับมาตรฐานที่กำหนดโดยสำนักงานมาตรฐานผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรมนั้นไม่มีความเหมาะสม เนื่องจากข้อกำหนดไม่สอดคล้องกับลักษณะกาแฟเมล็ด และวิธีการทำเป็นเมล็ดกาแฟ

ส่วนการศึกษาของ **อารี วิบูลย์พงศ์และคณะ (2556)** ได้ศึกษาวิธีการกำหนดมาตรฐานกาแฟของประเทศเวียดนาม จากการที่ประเทศเวียดนามเป็นผู้ส่งออกกาแฟที่สำคัญของโลกโดยทำการส่งออกไปยังประเทศต่าง ๆ ในทวีปยุโรปที่ต้องการกาแฟคุณภาพสูง จึงปรับปรุงคุณภาพของผลผลิตเพื่อให้ได้มาตรฐานสากลตามที่ตลาดต้องการ มาตรฐานที่ใช้อยู่ในประเทศเวียดนามมีหลายมาตรฐาน เช่น มาตรฐาน TCVN 4193: 2005 มาตรฐาน USA (NYCSI) (ใช้ใน 3 ประเทศ ได้แก่ ประเทศบราซิล อเมริกากลาง และโคลัมเบีย) มาตรฐาน London Terminal Market Robusta มาตรฐาน France 1965 มาตรฐาน Brazil (Institute of Brazilian Coffee) มาตรฐาน Portugal 1959 มาตรฐาน Indonesia (national standard) 1982 และมาตรฐาน Ethiopia (national standard) 1973 นอกจากนี้รัฐบาลได้ให้ความสำคัญกับการสนับสนุนให้ผู้ส่งออกเข้าสู่ระบบตรวจเพื่อให้ได้ผลผลิตกาแฟที่มีมาตรฐานและความยั่งยืนเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของอุตสาหกรรม

กาแฟ โดยสร้างมาตรฐานในกระบวนการผลิตกาแฟในปีค.ศ. 1983 และมีผลบังคับใช้เป็นมาตรฐานเดียวกันทั่วประเทศเมื่อปีค.ศ.1987 หน่วยงานที่ทำหน้าที่ตรวจสอบประกอบด้วย UTZ Certified, the common Code for the Coffee Community (4C) Association และ Rainforest Alliance ปัจจุบันผลผลิตกาแฟของประเทศเวียดนามที่ถูกปลูกในภายใต้มาตรฐานเหล่านี้ (4C Rainforest Alliance และ UTZ Certified) คิดเป็นร้อยละ 10 ของพื้นที่เก็บเกี่ยวกาแฟทั้งประเทศและเมื่อพิจารณาในรูปแบบปริมาณผลผลิตกาแฟคิดเป็นผลผลิตร้อยละ 14 ของปริมาณผลผลิตกาแฟทั้งประเทศ (VM2025, USDA, 2012) ในขณะที่กาแฟอราบิก้าได้รับการตรวจสอบคุณภาพร้อยละ 2 ของปริมาณผลผลิตกาแฟอราบิก้าทั้งหมด

จากการทบทวนเอกสารงานวิจัยด้านการผลิตกาแฟกล่าวได้ว่า งานวิจัยด้านเศรษฐกิจของการผลิตกาแฟเท่าที่ผ่านมาเน้นการศึกษาเรื่องต้นทุน ผลตอบแทน ความคุ้มค่าของการปลูกกาแฟส่วนทัศนคติของเกษตรกรต่อการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน (AEC) ยังมีไม่มากนัก การวิจัยครั้งนี้จึงเป็นงานวิจัยชิ้นแรก ๆ ที่นอกจากจะสะท้อนทัศนคติของเกษตรกรต่อการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน (AEC) แล้วยังสะท้อนวิธีการปรับตัวและโอกาสในการเพิ่มศักยภาพในการแข่งขันของเกษตรกรอีกด้วย

2.1.2 การศึกษาด้านการตลาดกาแฟ

กาแฟอราบิก้าเป็นพืชที่หน่วยงานและโครงการพัฒนาที่สูงต่างๆ ได้นำมาส่งเสริมให้เกษตรกรชาวไทยภูเขาทำการปลูกบนพื้นที่สูงในภาคเหนือของประเทศไทยเพื่อทดแทนการปลูกพืชเสพติด เนื่องจากลักษณะความเหมาะสมของสภาพภูมิอากาศในพื้นที่สูงของภาคเหนือ การส่งเสริมให้เกษตรกรชาวไทยภูเขาทำการปลูกและผลิตกาแฟอราบิก้าจึงประสบความสำเร็จในด้านการผลิตให้มีปริมาณและคุณภาพที่ตลาดยอมรับในระดับหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ปัญหาที่ทำให้การพัฒนากาแฟอราบิก้าไม่มีความต่อเนื่องคือ เรื่องการตลาด ที่ไม่มีข้อมูลที่มีความชัดเจนมากพอเกี่ยวกับราคา และความต้องการของผู้ซื้อ ทำให้ลักษณะตลาดกาแฟอราบิก้าเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอทั้งด้านปริมาณและคุณภาพผลผลิตกาแฟ รวมไปถึงผู้รับซื้อผลผลิตในตลาด ที่ผ่านมามีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับตลาดของกาแฟทั้งเมล็ดกาแฟและกาแฟคั่วในประเด็นต่าง ๆ ซึ่งแบ่งการศึกษาออกเป็นระดับมหภาคและระดับย่อยของเกษตรกรกล่าวคือ การศึกษาด้านตลาดเมล็ดกาแฟ ประกอบด้วย การศึกษาวิธีการตลาดกาแฟ (พัชนี สุวรรณวิศลกิจ, 2542) การศึกษาวิเคราะห์อุปสงค์ของเมล็ดกาแฟของโรงงานแปรรูป (ขวัญกมล ดอนขวา, 2550) และการศึกษาการเคลื่อนไหวของราคามูลค่ากาแฟในประเทศไทย (นพพล ปุระณชัยศิริ, 2552) ส่วนการศึกษาด้านตลาดผลผลิตกาแฟแปรรูปประกอบด้วย การศึกษาแนวโน้มการผลิตและการจำหน่ายกาแฟคั่ว (พัชนี สุวรรณวิศลกิจ, 2546) การศึกษาโครงสร้างตลาดอุตสาหกรรมกาแฟสำเร็จรูปในประเทศไทย (จุฑาทิพย์ กิตติ

โสภณัฐ, 2547) และการศึกษาปัจจัยที่มีผลกระทบต่อปริมาณความต้องการบริโภคกาแฟและการผลิตกาแฟสำเร็จรูปในประเทศไทย (พัชยา เลาสุทแสน, 2549)

พัชนี สุวรรณวิศลกิจ (2542) ได้ศึกษาวิธีการตลาดกาแฟในภาคเหนือของประเทศไทยโดยศึกษาลักษณะและแนวทางการจำหน่ายผลผลิตกาแฟอราบิก้ารวมทั้งปัญหาและการดำเนินงานด้านการตลาดที่เปลี่ยนแปลงไปตามระยะเวลาของการส่งเสริมโดยสำรวจข้อมูลในพื้นที่ภาคเหนือที่เป็นแหล่งผลิตกาแฟอราบิก้าได้แก่ จังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย แม่ฮ่องสอน น่าน ลำพูน ลำปาง พะเยา เพชรบูรณ์และอุทัยธานี ผลการศึกษาพบว่า ระบบการปลูกกาแฟอราบิก้าแบ่งออกเป็น 4 ระบบ ได้แก่ 1) การปลูกต้นกาแฟได้ร่มไม้อื่นที่มักเป็นไม้ธรรมชาติและไม้ผลอื่นๆ ระบบนี้ปรากฏอยู่มากที่สุดคือ ร้อยละ 56.60 2) การปลูกกลางแจ้งและมีพืชที่ปลูกร่วม ร้อยละ 52.83 โดยพืชที่ปลูกร่วมในระบบเป็นพืชที่สามารถให้รายได้แก่เกษตรกรเช่น กล้าย ส้มโอ ขนุน ลิ้นจี่ มะม่วง ท้อ บัวย พลับ สาลี่ และฝัก เป็นต้น 3) การปลูกต้นกาแฟกลางแจ้งเพียงอย่างเดียวร้อยละ 26.42 ส่วนใหญ่ต้นกาแฟมีสภาพไม่แข็งแรง เนื่องจากการปลูกกาแฟกลางแจ้งหากไม่มีการจัดการเกี่ยวกับการใส่ปุ๋ยและการให้น้ำที่ดี ส่งผลให้พืชไม่แข็งแรงและให้ผลผลิตน้อย และ 4) การปลูกกาแฟในสวนหลังบ้านร้อยละ 16.98 รูปแบบการปลูกแบบนี้เกษตรกรไม่ได้มุ่งหวังรายได้หลักจากผลผลิตกาแฟ แต่เป็นการปลูกร่วมกับพืชสวนครัวอื่นๆ ปัญหาสำคัญที่เกษตรกรพบในการผลิตกาแฟอราบิก้าคือ ปัญหาด้านการตลาด ทั้งราคาต่ำและมีแหล่งรับซื้อน้อย จนกระทั่งไม่สามารถจำหน่ายผลผลิตได้ในบางปี ซึ่งส่งผลโดยตรงต่อการจัดการพื้นที่ปลูก เนื่องจากรายได้จากการจำหน่ายผลผลิตกาแฟไม่คุ้มค่ากับการลงทุนในปีจ่ายการผลิตต่างๆ

การจำหน่ายผลผลิตของเกษตรกรส่วนใหญ่ เป็นการจำหน่ายกาแฟผลสดให้แก่ผู้รวบรวมผลผลิต ซึ่งมีทั้งพ่อค้ารายย่อยในหมู่บ้านที่สามารถแปรรูปสารกาแฟได้เองแล้วขนส่งสารกาแฟจำหน่ายให้กับพ่อค้าในเมือง และพ่อค้ารายย่อยที่รับซื้อผลสดจากเกษตรกร รวบรวมให้ได้ปริมาณที่คุ้มค่ากับการขนส่งแล้วนำไปจำหน่ายให้กับพ่อค้าต่างจังหวัด หน่วยงานพัฒนาที่สูงที่ยังมีการดำเนินงานด้านการตลาดอยู่ได้แก่ มูลนิธิโครงการหลวง โครงการพัฒนาแบบผสมผสาน หน่วยงานเหล่านี้จะทำการรับซื้อผลผลิตจากเกษตรกรในพื้นที่ส่งเสริมของหน่วยงาน โดยรับซื้อเป็นสารกาแฟที่มีการคัดเกรด เนื่องจากเกษตรกรภายใต้การส่งเสริมของหน่วยงานมีความเข้าใจต่อการดำเนินงานของหน่วยงานดีพอสมควร ส่วนราคาที่เกษตรกรได้รับจากการจำหน่ายผลผลิตในลักษณะผลสดคือ 6-8 บาทต่อกิโลกรัม ราคากาแฟกะลาคือ 46 บาทต่อกิโลกรัมในปีพ.ศ. 2539/40 และ 57 บาทต่อกิโลกรัมในปีพ.ศ. 2540/41 ส่วนราคาผลผลิตในลักษณะสารกาแฟแบบไม่คัดเกรดคือ 61 บาทต่อกิโลกรัมในปีพ.ศ. 2539/40 และ 57 บาทต่อกิโลกรัมในปีพ.ศ. 2540/41 สำหรับสารกาแฟที่คัดเกรดคือ 82 บาทต่อกิโลกรัม

ในขณะที่ **ขวัญกมล ดอนขวา (2550)** ใช้ข้อมูลอนุกรมเวลารายปีระหว่างปีพ.ศ. 2526-2549 วิเคราะห์อุปสงค์ของเมล็ดกาแฟของโรงงานแปรรูปพบว่า ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่ออุปสงค์คือ ราคาเมล็ดกาแฟดิบที่เกษตรกรขายได้ และจำนวนประชากร โดยมีค่าความยืดหยุ่นของอุปสงค์ต่อราคาเท่ากับ 0.30 ส่วนค่าความยืดหยุ่นของอุปสงค์ต่อจำนวนประชากรเท่ากับ 7.53 แสดงว่า จำนวนประชากรมีผลต่ออุปสงค์หรือความต้องการเมล็ดกาแฟของโรงงานแปรรูปมากกว่าราคาเมล็ดกาแฟดิบที่เกษตรกรขายได้ ส่วนปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อปริมาณการส่งออกเมล็ดกาแฟได้แก่ นโยบายการแทรกแซงตลาดของรัฐบาล และราคาส่งออก โดยมีค่าความยืดหยุ่นของอุปสงค์ต่อราคาส่งออกเท่ากับ 0.71

ส่วนแบบจำลองอุปทานกาแฟนั้นพบว่า ราคาขายส่งปีที่ผ่านมา และราคาเมล็ดกาแฟที่เกษตรกรขายได้เมื่อ 3 ปีที่ผ่านมาส่งผลต่ออุปทานเมล็ดกาแฟ โดยความยืดหยุ่นของอุปทานต่อราคาขายส่งปีที่ผ่านมา มีค่าเท่ากับ 1.82 และความยืดหยุ่นของอุปทานต่อราคาเมล็ดกาแฟที่เกษตรกรขายได้เมื่อ 3 ปีที่ผ่านมา มีค่าเท่ากับ 0.25 ส่วนปัจจัยที่มีผลกระทบต่อปริมาณการนำเข้ากาแฟสำเร็จรูปได้แก่ รายได้เฉลี่ยต่อคนต่อปี และราคานำเข้า ซึ่งมีค่าความยืดหยุ่นของปริมาณการนำเข้าต่อราคานำเข้าเท่ากับ 0.60 ส่วนค่าความยืดหยุ่นต่อรายได้เฉลี่ยต่อหัวของประชากรมีค่าเท่ากับ 0.78 สำหรับความสัมพันธ์ของราคาเมล็ดกาแฟดิบที่เกษตรกรขายได้กับราคาเมล็ดกาแฟโรบัสต้าในตลาดนิวยอร์กพบว่า ค่าความยืดหยุ่นของราคาเมล็ดกาแฟดิบที่เกษตรกรขายได้ต่อราคาเมล็ดกาแฟโรบัสต้าในตลาดนิวยอร์ก มีค่าเท่ากับ 0.65 อย่างไรก็ตาม นอกจากนี้ยังพบว่า ปรากฏการณ์ที่ผิดปกติเช่น ปรากฏการณ์น้ำค้างแข็งในประเทศบราซิล ส่งผลให้ราคาเมล็ดกาแฟดิบที่เกษตรกรขายได้เพิ่มขึ้น กิโลกรัมละ 1.41 บาท

การศึกษาด้านราคากาแฟยังเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจในการวิจัยเกี่ยวกับกาแฟผลสด เนื่องจากราคากาแฟมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอและขึ้นกับปริมาณผลผลิต คุณภาพของกาแฟที่ผลิตได้ ตลอดจนปริมาณความต้องการของตลาดในประเทศและปัจจัยอื่นๆ เช่น ราคาสลัดโลก ราคาซื้อขายล่วงหน้าในตลาดลอนดอนและนิวยอร์ก เป็นต้น **นพพล ปุณณะชัยศิริ (2552)** ศึกษาการเคลื่อนไหวของราคาเมล็ดกาแฟในประเทศไทยโดยใช้อนุกรมเวลาของราคารายปีระหว่างปีพ.ศ. 2542-2551 สร้างแบบจำลองราคาเมล็ดกาแฟในประเทศด้วยวิธีกำลังสองน้อยที่สุด (Ordinary Least Square: OLS) พบว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อราคาเมล็ดกาแฟดิบที่เกษตรกรจำหน่ายคือ ราคากาแฟโรบัสต้าในตลาดนิวยอร์ก ราคากาแฟอาราบิก้าในตลาดนิวยอร์ก ต้นทุนการผลิตกาแฟของเกษตรกรในประเทศ และดัชนีผลผลิตกาแฟในประเทศ โดยราคาเมล็ดกาแฟดิบที่เกษตรกรจำหน่ายได้มีความสัมพันธ์ในทิศทางเดียวกันกับราคากาแฟโรบัสต้าในตลาดนิวยอร์ก และต้นทุนการผลิตกาแฟของเกษตรกรในประเทศ แต่ไม่มีความสัมพันธ์กับดัชนีผลผลิตในประเทศ และราคากาแฟอารา

บิกำในตลาดนิวยอร์ก เนื่องจากผลผลิตเมล็ดกาแฟในประเทศไทยเกือบทั้งหมดเป็นเมล็ดกาแฟโรบัสต้า ราคาเมล็ดกาแฟโรบัสต้าจึงไม่สอดคล้องกับราคาเมล็ดกาแฟของประเทศไทย

ส่วนการศึกษาด้านผลผลิตกาแฟแปรรูปนั้น พัทธนี สุวรรณวิสถกิจ (2546) ได้วิเคราะห์แนวโน้มและการจำหน่ายกาแฟคั่วของศูนย์วิจัยและฝึกอบรมที่สูง คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เพื่อใช้เป็นข้อมูลในการวางแผนการดำเนินงานและการเตรียมวัตถุดิบ และนำไปสู่การผลิตกาแฟคั่วที่มีคุณภาพ ข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์ได้จากบันทึกการจำหน่ายกาแฟคั่วรายวันระหว่างปีพ.ศ. 2541-2545 ผลการศึกษาพบว่า การจำหน่ายกาแฟคั่วของศูนย์ฯ มีแนวโน้มการจำหน่ายตามฤดูกาลคือ ช่วงระหว่างเดือนตุลาคมถึงมีนาคมมียอดจำหน่ายมาก และระหว่างเดือนเมษายนถึงกันยายนมียอดจำหน่ายน้อย แม้ว่าศูนย์ฯ ไม่มีกิจกรรมส่งเสริมการจำหน่ายแต่ระหว่างปีพ.ศ. 2541-2545 ยอดจำหน่ายกาแฟคั่วเพิ่มขึ้นทุกปี แสดงให้เห็นว่าผู้บริโภคนิยมกาแฟคั่วมากขึ้น การวิเคราะห์ข้อมูลแนวโน้มการจำหน่ายโดยอนุกรมเวลาสำหรับปีพ.ศ. 2546 แนวโน้มการจำหน่ายกาแฟคั่วคือ 1,756.80 กิโลกรัม และปีพ.ศ. 2547 คือ 2,038.60 กิโลกรัม โดยกาแฟคั่วที่มียอดจำหน่ายสูงสุดคือ กาแฟคั่วสีน้ำตาลเข้ม รองลงมาคือ กาแฟคั่วสีน้ำตาลปานกลาง และกาแฟคั่วสีน้ำตาลอ่อน การซื้อกาแฟคั่วสีน้ำตาลปานกลางผู้ซื้อนิยมลักษณะเป็นผงบดหยาบ ส่วนการซื้อกาแฟคั่วสีน้ำตาลอ่อน ผู้ซื้อนิยมซื้อเป็นเม็ด (ไม่บด) ปริมาณกาแฟคั่วที่จำหน่ายไม่มีความแน่นอนแต่มีปริมาณการจำหน่ายเฉลี่ยต่อวันมากกว่า 20 กิโลกรัม รวมทั้งผู้ซื้อส่วนใหญ่ซื้อกาแฟคั่วเดือนละ 1 ครั้ง และจำนวนผู้ซื้อมากที่สุดต่อวันคือ 12-16 ราย

กาแฟผงสำเร็จรูปเป็นผลิตภัณฑ์อีกประเภทหนึ่งที่เป็นที่นิยมของผู้บริโภคและตลาดกาแฟสำเร็จรูปมีส่วนแบ่งการตลาดสูงมากโดยเฉพาะตลาดกาแฟในประเทศไทย จุฑาทิพย์ กิตติโคภิชฐ์ (2547) ศึกษาโครงสร้างตลาดอุตสาหกรรมกาแฟผงสำเร็จรูปในประเทศไทย โดยวิเคราะห์โครงสร้างของตลาด พฤติกรรมตลาด และศึกษาการกระจุกตัวของอุตสาหกรรมกาแฟสำเร็จรูปในประเทศไทย ใช้มูลค่ายอดขายของบริษัทผู้ผลิตกาแฟผงสำเร็จรูปที่มียอดขายสูงสุด 4 บริษัท ได้แก่ บริษัท ควอลิตี้คอฟฟี่โปรดักท์ส จำกัด บริษัท เขาช่องอุตสาหกรรม 1979 จำกัด บริษัท ชาราลีคอฟฟี่แอนด์ที (ประเทศไทย) จำกัด และบริษัทอื่นที่เป็นผู้นำเข้ากาแฟผงสำเร็จรูปจากต่างประเทศ โดยแบ่งการวิเคราะห์เป็น 3 ส่วน ส่วนที่หนึ่ง วิเคราะห์ค่าการกระจุกตัวของอุตสาหกรรมกาแฟผงสำเร็จรูปโดยใช้วิธีการวัดการกระจุกตัวเพียงบางส่วน (partial concentration) และค่าดัชนี Herfindahl (HI) ส่วนที่สอง วิเคราะห์โครงสร้างของตลาด โดยพิจารณาความแตกต่างของสินค้าและส่วนที่สาม วิเคราะห์พฤติกรรมของผู้แข่งขัน

ผลการศึกษาการกระจุกตัวของอุตสาหกรรมกาแฟผงสำเร็จรูปด้วยวิธีการวัดการกระจุกตัวเพียงบางส่วนพบว่า บริษัทควอลิตี้คอฟฟี่โปรดักท์ส บริษัท เขาช่องอุตสาหกรรม 1979 จำกัด บริษัท

ชาวาลีคอฟฟี่แลนด์ (ประเทศไทย) จำกัด และบริษัทอื่นที่เป็นผู้นำเข้ากาแฟผงสำเร็จรูปจากต่างประเทศ มีค่าการกระจุกตัวเฉลี่ยเท่ากับ 0.84, 0.91, 0.96 และ 1.00 ตามลำดับ ค่าการกระจุกตัวของบริษัททั้ง 4 แห่งมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นในทิศทางเดียวกัน ซึ่งแสดงว่า อุตสาหกรรมกาแฟผงสำเร็จรูปในประเทศไทยมีการกระจุกตัวในอุตสาหกรรมสูงหรือมีแนวโน้มผูกขาดมากขึ้น สำหรับค่า HI ของอุตสาหกรรมกาแฟผงสำเร็จรูปที่คำนวณได้ในปีพ.ศ. 2541-2545 มีค่าเท่ากับ 0.76, 0.76, 0.74, 0.67 และ 0.66 ตามลำดับ แสดงให้เห็นว่า อุตสาหกรรมกาแฟผงสำเร็จรูปมีแนวโน้มการกระจุกตัวค่อนข้างสูง เนื่องจากค่า HI มีค่าเข้าใกล้ 1

การวิเคราะห์โครงสร้างของตลาดที่พิจารณาความแตกต่างของสินค้าพบว่า ผู้ผลิตใช้วิธีสร้างความแตกต่างให้กับผลิตภัณฑ์ด้วยตราสินค้า การโฆษณาและการส่งเสริมการขายอื่นๆ โดยนำเสนอให้เห็นถึงรสชาติที่ดีกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับผลิตภัณฑ์ของผู้ผลิตรายอื่น ส่วนโครงสร้างตลาดอุตสาหกรรมกาแฟผงสำเร็จรูปเป็นลักษณะของตลาดผู้ขายน้อยราย เนื่องจากจำนวนของผู้ผลิตในอุตสาหกรรมมีน้อยและค่าการกระจุกตัวอยู่ในระดับสูง ผู้ผลิตรายใหม่เข้าสู่ตลาดได้ยากและมีอุปสรรคมาก

สำหรับการวิเคราะห์พฤติกรรมของผู้ผลิตในอุตสาหกรรมกาแฟผงสำเร็จรูปพบว่า ผู้ผลิตใช้นโยบายผลิตภัณฑ์ในระดับการขายปลีกเพื่อสร้างความแตกต่างให้กับผลิตภัณฑ์ และมุ่งใจให้ผู้บริโภคเกิดความรู้สึกที่ดีต่อผลิตภัณฑ์ของตน ส่วนในระดับขายส่งผู้ผลิตใช้นโยบายราคาเพื่อกระตุ้นยอดขาย และเพื่อเสริมสภาพคล่องให้แก่บริษัท สำหรับพฤติกรรมของผู้ผลิตที่มีต่อคู่แข่งในอุตสาหกรรมกาแฟผงสำเร็จรูปพบว่า นโยบายที่ส่งผลกระทบต่อคู่แข่งที่มีอยู่ในตลาดมีน้อย เนื่องจากส่วนแบ่งในตลาดส่วนใหญ่เป็นของผู้ผลิตรายเดียวคือ บริษัท กวอลิตี้คอฟฟี่โปรดักท์ส จำกัด อย่างไรก็ตาม นโยบายส่งเสริมการขายของผู้ผลิตรายใหญ่สามารถส่งผลกระทบทางอ้อมต่อผู้ผลิตรายเล็กที่มีอยู่ในตลาดและผู้ที่จะเข้ามาใหม่ได้

จากการที่กาแฟเป็นหนึ่งในพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศไทย ปัจจุบันมีการผลิตเมล็ดกาแฟจำนวนมากเพื่อการบริโภคและใช้เป็นวัตถุดิบสำหรับอุตสาหกรรมแปรรูปกาแฟในประเทศ และการส่งออกพบว่า มีงานวิจัยที่ศึกษาอุปสงค์และอุปทานของเมล็ดกาแฟของประเทศไทยโดย พัทธยา เลาสุทธาน (2549) ที่ศึกษาปัจจัยที่มีผลกระทบต่อปริมาณความต้องการบริโภคกาแฟและการผลิตกาแฟสำเร็จรูปในประเทศไทย และพยากรณ์ปริมาณความต้องการบริโภคและการผลิตกาแฟสำเร็จรูปในอนาคต โดยใช้ข้อมูลรายปีระหว่างปีพ.ศ. 2538 - 2547 และวิเคราะห์สมการถดถอยเชิงเส้น ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อปริมาณความต้องการบริโภคกาแฟสำเร็จรูปมี 3 ปัจจัยได้แก่ ราคากาแฟในประเทศ มีความสัมพันธ์กับความต้องการบริโภคกาแฟสำเร็จรูปในทิศทางตรงกันข้ามกัน และค่าความยืดหยุ่นของความต้องการบริโภคกาแฟสำเร็จรูปต่อราคากาแฟมี

ค่าเท่ากับ 0.40 หรืออาจกล่าวได้ว่า ความต้องการบริโภคกาแฟสำเร็จรูปมีความยืดหยุ่นน้อยต่อราคากาแฟน้อย การเปลี่ยนแปลงของราคากาแฟไม่ค่อยมีผลกระทบต่อปริมาณการบริโภคกาแฟ ในขณะที่ราคาโกโก้ และรายได้ประชาชาติต่อบุคคลมีความสัมพันธ์กับความต้องการบริโภคกาแฟสำเร็จรูปในทิศทางเดียวกัน และความยืดหยุ่นของความต้องการบริโภคกาแฟสำเร็จรูปต่อราคาโกโก้ มีค่าเท่ากับ 0.96 นั่นคือ ปริมาณการบริโภคกาแฟเพิ่มขึ้นเมื่อราคาโกโก้เพิ่มขึ้น หรืออาจกล่าวได้ว่า กาแฟและโกโก้เป็นสินค้าที่ใช้ทดแทนกัน ส่วนความยืดหยุ่นของความต้องการบริโภคกาแฟสำเร็จรูปต่อรายได้มีค่าเท่ากับ 1.65 ค่าความยืดหยุ่นของอุปสงค์ต่อรายได้มีค่ามากแสดงให้เห็นว่า กาแฟจัดเป็นสินค้าปกติและสินค้าฟุ่มเฟือย เนื่องจากปริมาณความต้องการบริโภคกาแฟมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากในทิศทางเดียวกันกับรายได้ที่เปลี่ยนแปลง สำหรับการพยากรณ์ปริมาณความต้องการบริโภคกาแฟในระยะเวลา 5 ปีระหว่างปีพ.ศ. 2548-2552 พบว่า ความต้องการบริโภคกาแฟในประเทศไทยมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นในอัตราการขยายตัวเฉลี่ยร้อยละ 9.79 ต่อปี

2.1.3 การศึกษาด้านความสามารถในการแข่งขันและศักยภาพในการแข่งขันของธุรกิจและอุตสาหกรรม

การศึกษาที่สะท้อนถึงศักยภาพและความสามารถในการแข่งขันด้านการผลิตและการส่งออกกาแฟของประเทศไทยพบในการศึกษาหลายงานและพบว่า มีการเครื่องมือวิเคราะห์หลากหลายแล้วแต่วัตถุประสงค์ของงานดังเช่นงานของ อาภากร วิเชียรสาร (2549) ที่ศึกษาสภาพทั่วไปของการผลิต การตลาด รวมทั้งการค้าระหว่างประเทศของไทย ปัจจัยที่มีผลกระทบต่ออุปทานการผลิตของเกษตรกรผู้ปลูกกาแฟในประเทศไทย และความได้เปรียบโดยเปรียบเทียบที่ปรากฏ (revealed comparative advantage: RCA) ในการส่งออกเมล็ดกาแฟดิบของประเทศไทย เวียดนามและอินโดนีเซีย ไปยังประเทศสหรัฐอเมริกาและทั่วโลก จากการวิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลต่ออุปทานการผลิตกาแฟของเกษตรกรไทยพบว่า ราคาขายที่เกษตรกรได้รับในปีที่ผ่านมา เป็นตัวกำหนดปริมาณการผลิตกาแฟของเกษตรกรไทยในการดูแลต้นกาแฟ เพื่อให้กาแฟมีผลผลิตเพิ่มมากขึ้นจากการขายเพื่อให้มีเพียงพอต่อความต้องการของตลาด อีกทั้งปัจจัยด้านราคาพืชหลักที่เกษตรกรปลูกในปีที่ผ่านมา เนื่องจากในบางพื้นที่มีการปลูกกาแฟควบคู่กับพืชอย่างอื่นด้วย กล่าวคือ ถ้าหากราคาของพืชหลักที่เกษตรกรปลูกมีราคาดีจะส่งผลให้เกษตรกรเพิ่มผลผลิตกาแฟ เพราะมีการปลูกในพื้นที่เดียวกัน ปัจจัยด้านพื้นที่การปลูกกาแฟในปีปัจจุบันและปริมาณการผลิตกาแฟมีมากขึ้นโดยมีความสัมพันธ์ในทิศทางเดียวกันและมีค่าความยืดหยุ่นมากกว่าหนึ่ง แต่น้อยกว่าอินฟินิตี้ หมายความว่า ถ้าหากพื้นที่ในการเพาะปลูกต้นกาแฟมีการเปลี่ยนแปลงจะมีผลต่อปริมาณการผลิตกาแฟเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ต้นทุนในการดูแลต้นกาแฟทั้งต้นทุนที่เป็นตัวเงินและต้นทุนที่ไม่ใช่ตัวเงิน เป็นอีกปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจเพิ่มการผลิตกาแฟ

การวิเคราะห์ความได้เปรียบโดยเปรียบเทียบจากการวิเคราะห์ค่า RCA พบว่า มูลค่าการส่งออกเมล็ดกาแฟของไทยไปในตลาดโลก ประเทศไทยมีความได้เปรียบจากการส่งออกเมล็ดกาแฟเพียงแค่ 3 ปีแรกคือ ระหว่างปีพ.ศ. 2537-2539 หลังจากนั้นระหว่างปีพ.ศ. 2540-2547 ประเทศไทยเสียเปรียบการส่งออกเมล็ดกาแฟ เนื่องจากประเทศเวียดนามเริ่มมีการส่งออกเพิ่มขึ้นและต้นทุนการผลิตเมล็ดกาแฟของประเทศเวียดนามต่ำกว่าของประเทศไทย

การส่งออกไปประเทศสหรัฐอเมริการะหว่างปีพ.ศ. 2537-2541 ค่า RCA มีค่ามากกว่า 1 คือ 1.55, 2.94, 2.29 และ 1.05 ตามลำดับ หมายความว่า ประเทศไทยยังมีความได้เปรียบจากการส่งออกเมล็ดกาแฟดิบไปยังประเทศสหรัฐอเมริกา อย่างไรก็ตามตั้งแต่ปีพ.ศ. 2542 - 2547 ค่า RCA มีค่าน้อยกว่า 1 ในทุกปีคือ 0.41, 0.70, 0.73, 0.06, 0.18 และ 0.36 ตามลำดับ แสดงว่า ประเทศไทยเสียเปรียบจากการส่งออกเมล็ดกาแฟดิบไปยังประเทศสหรัฐอเมริกา เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศเวียดนาม และประเทศอินโดนีเซีย ประเทศทั้งสองมีความได้เปรียบจากการส่งออกเมล็ดกาแฟในทุกปี โดยประเทศเวียดนามมีค่า RCA มากที่สุด

ส่วนการศึกษาของ อารี วิบูลย์พงศ์และคณะ (2556) ศึกษาวิเคราะห์สภาพแวดล้อมทางธุรกิจที่ส่งผลกระทบต่อศักยภาพการแข่งขันในการผลิตกาแฟของประเทศเวียดนามและเกษตรกรบนที่สูงของประเทศไทย โดยใช้ Diamond's Model เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ปัจจัยแวดล้อมเพื่อทราบถึงปัจจัยที่สนับสนุนหรือกีดขวางความสามารถในการแข่งขันในระดับมหภาค ผลการศึกษาปัจจัยแวดล้อมที่สนับสนุนหรือกีดขวางความสามารถในการแข่งขันในระดับมหภาคของการผลิตของเกษตรกรเวียดนามและเกษตรกรบนที่สูงของประเทศไทยแสดงให้เห็นว่า การผลิตกาแฟของทั้งสองประเทศต่างเผชิญปัจจัยแวดล้อมทั้งทางบวกและทางลบแตกต่างกันดังนี้ (ตารางที่ 2.1)

ตารางที่ 2.1 เงื่อนไขที่ส่งผลกระทบต่อศักยภาพการผลิตกาแฟของประเทศเวียดนามและเกษตรกรบนที่สูงของประเทศไทย

เงื่อนไขด้านต่าง ๆ	ประเทศเวียดนาม		ประเทศไทย (เกษตรกรบนที่สูง)	
	คำอธิบายเงื่อนไข	ผลกระทบ ¹	คำอธิบายเงื่อนไข	ผลกระทบ ¹
เงื่อนไขด้านการผลิต (productivity conditions)				
1. พื้นที่ปลูกกาแฟ	พื้นที่ปลูกที่เพิ่มขึ้นส่งผลให้ปริมาณผลผลิตกาแฟมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น	+	พื้นที่ปลูกลดลงส่งผลให้ปริมาณผลผลิตกาแฟมีแนวโน้มลดลง ²	-
2. ต้นทุนดอกเบี้ยเงินกู้	สนับสนุนเงินกู้ยืมดอกเบี้ยถูกเพื่อการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจของประเทศโดยมีการบรรจลงในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ	+	ไม่มีการสนับสนุนเงินกู้ยืมเพื่อการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจของประเทศ เป็นการกู้ยืมจากสถาบันการเงินการเกษตร เช่น ธ.ส.ก.	-
3. ต้นทุนค่าจ้างแรงงาน	ค่าจ้างแรงงานต่ำ เนื่องจากประชากรเวียดนามมีมาก ส่วนใหญ่อยู่ในวัยทำงาน และชาวเวียดนามมีลักษณะเด่นด้านความขยันและความอดทน	+	ค่าจ้างแรงงานสูง เนื่องจากมาตรการค่าจ้างแรงงานขั้นต่ำวันละ 300 บาท ส่งผลให้ต้นทุนการเก็บกาแฟสูงขึ้นมาก	-
4. เทคโนโลยีการผลิต	เกษตรกรผู้ปลูกกาแฟสามารถเรียนรู้เทคนิคการผลิตจากสมาคมกาแฟเมื่อต้องการความช่วยเหลือหรือเรียนรู้เทคโนโลยีการผลิต	+	เกษตรกรผู้ปลูกกาแฟเรียนรู้เทคนิคการผลิตจากเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบในพื้นที่	+
5. คุณภาพผลผลิต	คุณภาพของเมล็ดกาแฟดีกว่าโดยเปรียบเทียบกับประเทศไทย (ลักษณะเมล็ด สี ความสมบูรณ์ของเมล็ด)	-	คุณภาพของเมล็ดกาแฟดีกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับประเทศเวียดนาม	+

ตารางที่ 2.1 (ต่อ)

เงื่อนไขด้านต่าง ๆ	ประเทศเวียดนาม		ประเทศไทย (เกษตรกรบนที่สูง)	
	คำอธิบายเงื่อนไข	ผลกระทบ ¹	คำอธิบายเงื่อนไข	ผลกระทบ ¹
เงื่อนไขด้านอุปสงค์ (demand conditions)				
1.ความต้องการของผู้บริโภคของโลก	ความนิยมในการบริโภคกาแฟของผู้บริโภคทั่วโลกเพิ่มสูงขึ้น เป็นการเพิ่มโอกาสการส่งออกกาแฟของประเทศเวียดนาม	+	ความนิยมในการบริโภคกาแฟของผู้บริโภคทั่วโลกเพิ่มสูงขึ้น เป็นการเพิ่มโอกาสการส่งออกกาแฟของประเทศไทย	+
2.ความต้องการของผู้บริโภคในประเทศ	ความต้องการบริโภคกาแฟของผู้บริโภคในประเทศมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น เนื่องจากกลุ่มที่อยู่ในวัยทำงานเริ่มเปลี่ยนพฤติกรรมเป็นการบริโภคกาแฟนอกบ้านมากขึ้น	+	ความต้องการบริโภคกาแฟของผู้บริโภคในประเทศมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น	+
บทบาทด้านการแข่งขันและกลยุทธ์ของธุรกิจ (strategy and rivalry context)				
1.ราคากาแฟ	ราคาส่งออกเมล็ดกาแฟของประเทศเวียดนามถูกกว่าราคามูลค่ากาแฟของประเทศไทย	+	ราคาส่งออกเมล็ดกาแฟของประเทศไทยสูงกว่าราคามูลค่ากาแฟของประเทศเวียดนาม ส่งผลให้ประเทศไทยไม่สามารถแข่งขันด้านราคาได้	-

ตารางที่ 2.1 (ต่อ)

เงื่อนไขด้านต่าง ๆ	ประเทศเวียดนาม		ประเทศไทย (เกษตรกรบนที่สูง)	
	คำอธิบายเงื่อนไข	ผลกระทบ ¹	คำอธิบายเงื่อนไข	ผลกระทบ ¹
อุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องและสนับสนุน (related and supporting industries)				
1.หน่วยงาน/บริษัท ตรวจสอบมาตรฐานกาแฟ	มีบริษัทที่รัฐบาลเป็นเจ้าของร่วมกับเอกชนเพื่อตรวจสอบคุณภาพและมาตรฐานกาแฟเพื่อให้ได้มาตรฐานที่สอดคล้องกับความต้องการของประเทศผู้ซื้อ	+	มีหน่วยงานตรวจสอบมาตรฐานกาแฟแต่เอกชนหรือบริษัทผลิตกาแฟเป็นเจ้าของและลงทุนเอง	-
2.ธุรกิจและร้านค้ากาแฟ	ร้านค้ากาแฟส่วนใหญ่เป็นร้านค้ากาแฟขนาดเล็ก ส่วนธุรกิจและร้านค้ากาแฟในลักษณะแฟรนไชส์ มีจำนวนน้อย	-	ธุรกิจและร้านค้ากาแฟในลักษณะแฟรนไชส์ มีจำนวนมาก	+
บทบาทภาครัฐ (role of government)				
1.นโยบายส่งเสริมการปลูกกาแฟ	มีการกำหนดนโยบายส่งเสริมการปลูกกาแฟราบิถ้าเป็นนโยบายระดับประเทศอย่างชัดเจน	+	ไม่มีนโยบายส่งเสริมการปลูกกาแฟราบิถ้าอย่างชัดเจน	-
2.นโยบายกำหนดพื้นที่ปลูกกาแฟที่เหมาะสม	มีนโยบายส่งเสริมการปลูกกาแฟราบิถ้าในพื้นที่ที่มีความเหมาะสมโดยลดการปลูกกาแฟโรบัสต้า	+	ไม่มีนโยบายกำหนดพื้นที่ส่งเสริมการปลูกกาแฟราบิถ้าอย่างชัดเจน	-

ตารางที่ 2.1 (ต่อ)

เงื่อนไขด้านต่าง ๆ	ประเทศเวียดนาม		ประเทศไทย (เกษตรกรบนที่สูง)	
	คำอธิบายเงื่อนไข	ผลกระทบ ¹	คำอธิบายเงื่อนไข	ผลกระทบ ¹
3.การปฏิบัติตามนโยบายของรัฐ	มีหน่วยงานของรัฐรองรับการปฏิบัติตามนโยบายของรัฐ เช่น กาแฟเวียดนาม (VINACAFE) สมาคมกาแฟและโกโก้เวียดนาม (VICOFA) เป็นต้น	+	การพัฒนาอุตสาหกรรมและการผลิตกาแฟเป็นบทบาทของเอกชน	+
โอกาสทางธุรกิจ (chance)				
1.การค้ากาแฟกับประเทศจีน	การมีชายแดนติดกับประเทศจีน เป็นการเพิ่มโอกาสการจำหน่ายกาแฟให้กับประเทศจีน	+	การมีชายแดนติดกับประเทศจีน เป็นการเพิ่มโอกาสการจำหน่ายกาแฟให้กับประเทศจีน	+

ที่มา: อารี วิบูลย์พงศ์และคณะ, 2556

หมายเหตุ: 1 เครื่องหมาย + และ - หมายถึงผลเชิงบวกและลบต่อการผลิตของเกษตรกรในแต่ละประเทศ

งานวิจัยเรื่องความสามารถในการแข่งขันและศักยภาพการแข่งขันของอุตสาหกรรมในงานวิจัยที่ผ่านมาที่ใช้ดัชนีความได้เปรียบ โดยเปรียบเทียบที่ปรากฏ (revealed comparative advantage: RCA) และ Diamond's Model นอกจากการวิเคราะห์ในการผลิตกาแฟแล้วยังพบว่า มีงานที่ศึกษาความสามารถในการแข่งขันและศักยภาพของอุตสาหกรรมยางธรรมชาติในประเทศไทยโดย วลัยพร บวรกุลวัฒน์ (2554) ที่ใช้วิธีการวิเคราะห์แบบเดียวกัน อย่างไรก็ตามมีการศึกษาเรื่องการวิเคราะห์ความสามารถในการแข่งขันของประเทศทั้งในระดับองค์กร (firm) และระดับอุตสาหกรรม (industry) โดยการวิเคราะห์ดัชนีชี้หน้าที่ใช้ในโลกร 3 ดัชนีได้แก่

1) **WEF's Global Competitiveness Index** ที่พิจารณา 12 ประเด็นได้แก่ institution, infrastructure, macroeconomic environment, health and primary education, higher education and training, goods market efficiency, labor market efficiency, financial market development, technological readiness, market size, business sophistication และ innovation

2) **IMD's World Competitiveness Report** ที่ประกอบด้วยปัจจัย 4 ด้านได้แก่ ด้านที่ 1 Economic performance (ได้แก่ domestic economy, international trade, international investment, employment และ prices) ด้านที่ 2 Government performance (ได้แก่ public finance, fiscal policy, institutional framework, business legislation และ societal framework) ด้านที่ 3 Business performance (ได้แก่ production and efficiency, labor market, finance, management practices และ attitudes and values) และด้านที่ 4 Infrastructure (ได้แก่ basic infrastructure, technological infrastructure, scientific infrastructure, health and environment และ education) และ

3) **IFC's Ease of Doing Business Report** พิจารณา 9 ตัวชี้วัดประกอบด้วย Starting a business, dealing with construction permits, registering property, getting credit, protecting investors, paying taxes, trading across borders, enforcing contracts และ closing a business

ผลการวิเคราะห์โดยใช้ดัชนีเหล่านี้เป็นการจัดลำดับความสามารถในการแข่งขันของประเทศและพบว่า WEF's Global Competitiveness Yearbook เป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง ในขณะที่ IMD's World Competitiveness Report เป็นดัชนีที่เหมาะสมมากกว่าในการวิเคราะห์ในภาคธุรกิจ การศึกษาและภาครัฐ อย่างไรก็ตาม ดัชนีทั้งสามมีจุดเน้นที่แตกต่างกันและให้น้ำหนักในการคำนวณในแต่ละประเด็นที่แตกต่างกัน ดังเช่นงานของ Neslihan Arslan and Huseyin Tathdil (2012) ที่วิเคราะห์ความสามารถในการแข่งขันของประเทศตุรกีกับประเทศ

คู่แข่งของธุรกิจ 11 ประเทศ ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า หากใช้ WEF's Global Competitiveness Index แล้วประเทศธุรกิจอยู่ในระดับร้อยละ 36 ในจำนวน 142 ประเทศ เมื่อใช้ IMD's World Competitiveness Report แล้วประเทศธุรกิจอยู่ในระดับร้อยละ 66 ในจำนวน 59 ประเทศ และเมื่อใช้ IFC's Ease of Doing Business Report ประเทศธุรกิจอยู่ในระดับร้อยละ 42 ในจำนวน 183 ประเทศ อย่างไรก็ตามเครื่องมือวิเคราะห์ศักยภาพในการแข่งขันของธุรกิจที่เหมาะสมกับการศึกษาครั้งนี้คือ Diamond's Model เนื่องจากเป็นแบบจำลองที่วิเคราะห์ปัจจัยแวดล้อมที่ทำให้ทราบปัจจัยที่สนับสนุนหรือกีดขวางความสามารถในการแข่งขันในระดับมหภาค ในปัจจัยหลัก 4 ด้าน (เงื่อนไขด้านปัจจัยการผลิต เงื่อนไขด้านอุปสงค์ บริบทด้านการแข่งขัน และกลยุทธ์ของธุรกิจและอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องและสนับสนุน) ทำให้เกิดการเข้าใจสภาพของธุรกิจหรืออุตสาหกรรมอันนำไปสู่แนวทางการเพิ่มศักยภาพในการแข่งขันของธุรกิจ (Noonan, 2013)

2.1.4 การศึกษาการใช้เครื่องมือในกระบวนการการมีส่วนร่วม

ปัจจุบันแผนที่ความคิดถูกนำมาใช้ในงานวิจัยหลากหลายสาขาทั้งงานวิจัยด้านสังคมศาสตร์ เพื่อดูความสัมพันธ์ระหว่างมุมมองของแต่ละบุคคลกับความคิดที่หลากหลาย (Kommers and Lanzing, 1997) งานการศึกษาด้านการแพทย์ (Farrand et al., 2002; Trochim and Kane, 2005; Noonan, 2013) งานวิจัยทางการศึกษา (Lloyd et al., 2010) และงานวิจัยทางการเกษตร (Ahmad and Feher, 2010; van Winsen et al., 2013) ซึ่งส่วนใหญ่นำมาใช้เป็นเทคนิคในการระดมความคิดเห็น (brainstorming) เพื่อให้ได้แนวความคิดที่มากขึ้นและกว้างขึ้นจากการประชุมกลุ่มโดยใช้เวลาในการได้มาซึ่งคำตอบไม่มากนัก ยกตัวอย่างเช่น Ahmad and Feher (2010) ได้ประยุกต์ใช้เทคนิคแผนที่ความคิดในการศึกษาอุตสาหกรรมและโซ่อุปทานการแปรรูปผักและผลไม้ ซึ่งแผนที่ความคิดเป็นวิธีที่ดีที่สุดวิธีหนึ่งซึ่งช่วยแตกห่วงโซ่ทั้งหมดให้เป็นกิจกรรมและกระบวนการที่หลากหลาย ซึ่งนอกจากจะทำให้มองเห็นปัญหาต่างๆ ในแต่ละกระบวนการนั้นๆ แล้วยังแสดงให้เห็นถึงข้อมูลต่างๆ ของโครงสร้างทั้งหมดหลังจากที่ได้รวบรวมมาไว้ในห่วงโซ่ เช่นเดียวกับการศึกษาของ Lloyd et al. (2010) ที่ใช้แผนที่ความคิดเป็นเครื่องมือในการเชื่อมโยงประเด็นที่มีความซับซ้อนสำหรับการศึกษาทางด้านภูมิศาสตร์ในชุมชนที่มีวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน โดยได้นำแผนที่ความคิดมาใช้ในการสื่อสาร การวิเคราะห์ และการแก้ปัญหา ผลจากการวิจัยพบว่า การใช้แผนที่ความคิดมีประสิทธิผลอย่างมากโดยเฉพาะกับชุมชนที่มีจุดอ่อนในการสื่อสาร โดยการเขียน ซึ่งแผนที่ความคิดเป็นเครื่องมือให้เกิดความร่วมมือและเกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน อีกทั้งยังช่วยเชื่อมโยงประเด็นที่ซับซ้อนได้เป็นอย่างดี ในขณะที่ Shih et al. (2009) นำเครื่องมือแผนที่ความคิดมาใช้ในการระดมความคิดเห็นเพื่อแก้ปัญหาของกลุ่มอย่างสร้างสรรค์ จากการทดสอบเครื่องมือพบว่าแผนที่ความคิดมีผลกระทบต่อการทำงานเป็นทีม การแก้ปัญหา และ

ความร่วมมือในกิจกรรมการระดมความคิดเป็นอย่างดี การใช้แผนที่ความคิดดีกว่าการเขียนบนกระดานไวท์บอร์ดแบบดั้งเดิมทั้งในด้านปฏิสัมพันธ์ในกลุ่มและการทำให้เกิดการจดจำ นอกจากนี้แม้ว่าในปัจจุบันจะมีเทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพที่หลากหลาย เช่น การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์ และการประชุมกลุ่มย่อย แต่การใช้เทคนิคแผนที่ความคิดจะเป็นตัวช่วยให้เกิดการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ของผู้มีส่วนร่วมได้ลึกและให้รายละเอียดที่มากกว่า (Wheeldon, 2010; Wheeldon, 2011) จะเห็นได้ว่าการใช้แผนที่ความคิดส่วนใหญ่จะใช้ผลดีกับการระดมความคิดและเหมาะสมกับข้อมูลเชิงคุณภาพเป็นอย่างมาก (Burgess-Allen and Owen-Smith, 2010; Wheeldon, 2011)

สำหรับการศึกษาในประเทศไทย ได้มีการนำแผนที่ความคิดมาใช้เป็นเครื่องมือหนึ่งสำหรับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การจัดเวทีประชาคม และการประชุมแบบมีส่วนร่วม ดังเช่น กังสดาล สวัสดิ์ชัย (2550) และ อารว ชูพล และคณะ (2550) ที่มีการศึกษาเกี่ยวกับกลยุทธ์การพัฒนาวิสาหกิจเพื่อการพึ่งพาตนเอง ได้นำแผนที่ความคิดใช้ร่วมกับการวิเคราะห์ SWOT ในการประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชน และการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาวิสาหกิจชุมชนในการประชุมกลุ่ม เพื่อจัดทำแผนงานและกลยุทธ์การพัฒนาวิสาหกิจชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเอง เช่นเดียวกับ ชูศรี เสรีรักษ์ และคณะ (2552) ที่ทำการศึกษาแนวทางการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนกองทุนพื้นฟูอาชีพเกษตรกรหลังการพักชำระหนี้ ตำบลห้วยนาง อำเภอห้วยยอด จังหวัดตรัง ได้ใช้เทคนิคแผนที่ความคิดวิเคราะห์ข้อมูลโดยการจัดหมวดหมู่ และการวิเคราะห์ SWOT ในการจัดเวทีชุมชน เพื่อหาแนวทางการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนกองทุนพื้นฟูอาชีพเกษตรกรหลังการพักชำระหนี้ ผลการศึกษาพบว่า วิสาหกิจชุมชนห้วยนางมีแนวทางการผลิตโดยใช้วัตถุดิบในท้องถิ่น 2 ด้านคือการพัฒนาผลิตภัณฑ์ และการพัฒนาด้านการตลาด ในปีเดียวกันมีการศึกษาแนวทางการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนของ สุกัญญา อธิปนันต์ และคณะ (2552) มีการจัดเวทีชุมชน โดยใช้เทคนิคแผนที่ความคิดร่วมกับการสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อหาแนวทางการพัฒนาวิสาหกิจชุมชน และการศึกษาปัจจัยสนับสนุนและปัจจัยอุปสรรคในการขับเคลื่อนงานวิสาหกิจชุมชน ผลของการจัดเวทีชุมชนและการใช้แผนที่ความคิดทำให้ได้แนวทางการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนประกอบด้วย 6 ประเด็นได้แก่ การบริหารจัดการอย่างมีประสิทธิภาพ การจัดการความรู้ที่เหมาะสมกับบริบทวิสาหกิจชุมชน การพัฒนาผลิตภัณฑ์เดิมและผลิตภัณฑ์ใหม่ การพัฒนาตลาดของวิสาหกิจชุมชน การสืบสานและต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่น และการสืบทอดงานวิสาหกิจชุมชน

ส่วนการศึกษาแนวทางการพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่ของวิสาหกิจชุมชนบ้านโนนศิลา ตำบลถลุงเหล็ก อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ กังสดาล สวัสดิ์ชัย และคณะ (2552) ได้ใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงคุณภาพ ได้แก่ การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ การหาเหตุผลเปรียบเทียบ การจัดหมวดหมู่ และการใช้

แผนที่ความคิดในการประชุม และการจัดกระบวนการเรียนรู้ เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าไหมของวิสาหกิจชุมชน วิธีการศึกษาดังกล่าวทำให้สมาชิกกลุ่มสามารถกำหนดแนวทางในการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนและร่วมกันจัดทำแผนพัฒนาวิสาหกิจชุมชนไปสู่ความยั่งยืนได้

นอกจากนี้ ในการศึกษาแนวทางการพัฒนาเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนพบว่า **ประยูร แก้วปลอด และคณะ (2551)** ใช้เครื่องมือแผนที่ความคิด ในการจัดกระบวนการเรียนรู้โดยใช้เวทีชุมชน และเวทีสรุปบทเรียนในการศึกษาวิเคราะห์แนวทางการพัฒนาเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน สำหรับแผนที่ความคิดช่วยแสดงพันธมิตรและความสัมพันธ์ของกลุ่ม การเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกิจกรรม และการประสานผลประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญในการจัดตั้งเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน รวมทั้ง **พงศ์ศักดิ์ รัตนมั่งกลานนท์ และคณะ (2552)** ใช้เครื่องมือแผนที่ความคิดในการประเมินศักยภาพของวิสาหกิจชุมชน การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การประชุม การจัดกระบวนการเรียนรู้โดยใช้เวทีชุมชน และการจัดเวทีสรุปบทเรียน เพื่อหาแนวทางการพัฒนาเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรจ๊กสานไม้ไผ่ ผลการศึกษาทำให้ได้แนวทางการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนในด้านการบริหารจัดการองค์กร การผลิต การประชาสัมพันธ์ การเงิน/บัญชี เงินทุน และพัฒนากระบวนการเครือข่ายทั้งภายในและภายนอก อีกทั้งยังทำให้ทราบถึงปัจจัยที่ทำให้เข้มแข็งทั้งภายในและภายนอกองค์กร จะเห็นได้ว่าการระดมความคิดเห็น หรือการอภิปรายกลุ่มส่วนใหญ่มีการนำเทคนิคแผนที่ความคิดมาปรับใช้ในการรวบรวมความคิดที่หลากหลาย เพื่อให้สมาชิกเห็นภาพรวมที่ชัดเจน และเกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน

2.2 ขอบเขตโครงการวิจัย

2.2.1 ขอบเขตการศึกษา

ขอบเขตการศึกษาเชิงประเด็นของโครงการวิจัยประกอบด้วย

1) การศึกษารูปแบบสินค้ากาแฟอาราบิก้าและลักษณะการตลาดกาแฟอาราบิก้าในภูมิภาคอาเซียนโดยศึกษาจากเอกสารและข้อมูลทุติยภูมิรูปแบบสินค้ากาแฟอาราบิก้าและลักษณะการตลาดกาแฟในภูมิภาคนี้หมายถึง สัดส่วนตลาดกาแฟอาราบิก้าในภูมิภาคทั้งที่มีการผลิต การนำเข้าและส่งออกรวมถึงผู้ค้าหลักของประเทศไทย อินโดนีเซีย สปป.ลาว โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นภูมิหลังสำหรับการออกแบบโซ่มูลค่าและการเสนอนโยบายที่สมบูรณ์ขึ้น

2) การศึกษาโซ่มูลค่า (value chain) ของผลิตผลกาแฟอาราบิก้าในพื้นที่ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงป่าเมี่ยงโครงการขยายผลโครงการหลวงแม่สลอง และโครงการขยายผลโครงการหลวงวาวีโดยพิจารณาจาก สายโซ่อุปทานที่ผลิตกาแฟจากเกษตรกรไปถึงได้และประเมินมูลค่าที่

เกษตรกรได้รับไม่รวมถึงการวิเคราะห์กิจกรรมในด้านโลจิสติกเพื่อเพิ่มมูลค่าหรือวิเคราะห์กิจกรรมเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพดังนิยามปกติ

3) การศึกษาศักยภาพในการแข่งขันของเกษตรกรผู้ปลูกกาแฟอาราบิก้าในพื้นที่เป้าหมาย ประกอบด้วยความสามารถในการปรับลดต้นทุน การปรับเพิ่มคุณภาพผลผลิตกาแฟ (โดยไม่มีการเปรียบเทียบกับประเทศอื่นในอาเซียน)

4) เพื่อปรับปรุงการผลิตของเกษตรกรเพื่อเพิ่มศักยภาพการแข่งขันภายใต้กระบวนการมีส่วนร่วม

2.2.2 ขอบเขตพื้นที่การศึกษา

โครงการวิจัยได้รับการกำหนดพื้นที่ศึกษาโดยส่วนที่เกี่ยวข้องของโครงการหลวงและสวส. รวม 4 พื้นที่ประกอบด้วย

- 1) ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงป่าเมี่ยงจำนวน 2 หมู่บ้าน (หมู่บ้านปางบง และหมู่บ้านปางไฮ ตำบลเทพเสด็จ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่)
- 2) โครงการขยายผลโครงการหลวงวาวี (หมู่บ้านดอยช้าง ตำบลวาวี อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย)
- 3) โครงการขยายโครงการหลวงแม่สลอง (หมู่บ้านแม่เตือ ตำบลแม่สลองนอก อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย)

